

УДК 343.31

Топчій В.В.

*д. ю. н., професор,
заслужений юрист України, директор
Навчально-наукового інституту права
Національного університету державної фіскальної служби України*

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА НЕДОТОРКАНОСТІ: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні активно розгортаються державотворчі процеси, які покликані сформувати країну з високими соціальними, економічними та правовими стандартами, наближеними до європейського зразка. З огляду на суперечливі події, що відбуваються на сході нашої держави, особливого практичного значення набуває питання кваліфікації діянь, передбачених ст. 110 Кримінального кодексу (далі – КК) України, а саме злочинів проти територіальної цілісності та недоторканості.

У назві цієї статті нормотворець вживає терміни «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність», попри відсутність їх нормативного визначення у вітчизняному законодавстві, єдності підходів щодо змістовного наповнення як в джерелах міжнародного права, так і на доктринальному рівні. Зазначена неврегульованість негативно позначається на законотворчій та правозастосовній практиці у сфері забезпечення непорушності території нашої держави, що зайвий раз підкреслює сучасні суспільно-політичні виклики для України.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Вивченню питань територіальної цілісності та недоторканності присвячені праці таких учених-міжнародників: М.О. Баймуратова, Л.І. Волової, О.В. Гудкова, М.В. Остроухова, Т.С. Цимбрівського, а також конституціоналістів: О.О. Гречка, А.В. Надутого, М.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодики, В.Л. Федоренко, кримінологів: О.Ф. Бантишева, Н.О. Гуторової, Л.В. Мошняги, М.А. Рубашенка, О.В. Шамарин і інших.

Формулювання завдання дослідження.

Мета статті – проаналізувати наукові погляди щодо чинного законодавства України, які розкривають проблематику кримінальної відповідальності за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України, посилячись на наявну судову практику.

Виклад основного матеріалу. Сучасна парадигма наукових досліджень засвідчує підвищену цікавість до питання доцільності вживання термінів «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у нормативно-правових актах. На доктринальному рівні вчені дійшли висновку, що використання цих термінів має бути уніфікованим та відповідати правилам юридичної техніки, базуватися на обґрунтованих результатах наукових розроблень, узгоджуватися з міжнародною нормотворчістю.

В енциклопедично-довідковій літературі набуло поширення трактування цілісності та недоторканості території держави як одного із загальноновизнаних принципів сучасного міжнародного права. Недоторканність зумовлює насамперед заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої [3, с. 21]. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини.

З огляду на це, в юридичній літературі з'являються численні дискусійні спроби встановлення співвідношення обсягів вказаних понять. Так, обґрунтовується думка про те, що недоторканність є ширшою за цілісність: порушуючи недоторканність території, держава не завжди має на меті відторгнути її

частину. І навпаки, посягання на цілісність держави може бути здійснене і без формального порушення недоторканності і бути наслідком підтримки сепаратистів [4, с. 34].

Прихильники іншого підходу розширено тлумачать територіальну цілісність, визнаючи територіальну недоторканність її частиною. Територіальна цілісність держави означає непорушність її кордонів і недоторканність території. Низка дослідників не підтримують жодної з наведених позицій.

Більшість науковців сходяться в одному – поняття «територіальна цілісність» і «територіальна недоторканність», хоча й мають певну відмінність в лексичному значенні (цілісність – внутрішня єдність, недоторканність – гарантованість від зовнішніх зазіхань), водночас вони нерозривно пов'язані між собою, утворюють стійку конструкцію, своєрідний термінологічний симбіоз. На це вказує Л.І. Волова, підкреслюючи, що поняття «цілісність» і «недоторканність» настільки глибоко пов'язані, що їх необхідно розглядати як частину одного принципу [5, с.30]. У свою чергу, О.В. Гудков наполягає на включенні поняття «недоторканність» до змісту принципу територіальної цілісності, значно збагачуючи та поглиблюючи його [5, с. 37].

У кінцевому підсумку, відповідно до вимог «об'єднаного» принципу, на держави покладаються такі основні зобов'язання (заборони):

1) не набувати чужої території шляхом погрози силою або її застосуванням (відмовитися від завоювань як засобу приросту території держави та вирішувати всі територіальні спори суто мирними засобами);

2) поважати недоторканність державних кордонів (вважати непорушною саму лінію державного кордону на місцевості, не допускати перетину кордону без дозволу відповідних державних органів і поза встановленими правилами, не допускати прикордонних інцидентів);

3) не інспірувати та не підтримувати сепаратистські рухи (не допускати пропаганди сепаратизму, не створювати сепаратистські

організації, не заохочувати їхню діяльність, не надавати допомоги сепаратистським рухам);

4) не використовувати іноземну територію без згоди її суверена (цілком підкорятися національному законодавству під час транзиту товарів, послуг, розроблення природних ресурсів тощо);

5) не використовувати власну територію в спосіб, який завдає шкоди території інших держав (здійснення суверенних прав на власній території – розроблення природних ресурсів, зведення й експлуатація промислових, іригаційних та інших об'єктів тощо – не повинно завдавати шкоди суверенним правам сусідніх держав на використання міжнародних річок, на чисте повітря тощо) [5, с. 72].

Водночас серед проблем кримінально-правового забезпечення цілісності і недоторканності території України важливе місце посідає питання визначення видового об'єкта злочину, передбаченого ст. 110 КК України та його місця серед об'єктів злочинів проти основ національної безпеки. Об'єкт злочину є обов'язковим елементом складу злочину як єдиної, необхідної та достатньої підстави для кримінальної відповідальності. Як відомо, більш повному з'ясуванню соціально-правової значущості та сутності об'єкта злочину сприяє його наукова класифікація.

У кримінально-правовій літературі традиційною завжди була трирівнева класифікація «за вертикаллю» залежно від ступеня узагальненості суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону. Однак останнім часом більш поширеною стає чотирирівнева класифікація об'єктів із виділенням, крім загального, родового (групового) та безпосереднього об'єктів, ще й видового (підгрупового) об'єкта, якому належить проміжне місце між родовим та безпосереднім об'єктами злочину [4, с. 32].

У кримінальному праві видовий об'єкт розуміють як відносно невелику групу суспільних відносин у межах родового об'єкта, спільну для кількох подібних зло-

чинів. Однак деякі вчені вважають, що видові об'єкти виокремлюються як щодо злочинів, які в чинному законодавстві передбачені статтями того самого розділу, так і щодо тих, які «розкидані» за різними розділами.

Родовий об'єкт злочину, передбаченого ст. 110 Кримінального кодексу України, характеризується складною, комплексною структурою й охоплює суспільні відносини з охорони основ національної безпеки України. Це суспільні відносини, що забезпечують саме існування України як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної і правової держави. Саме складність цих відносин зумовлює можливість і необхідність систематизації злочинів проти основ національної безпеки України [7, с. 12].

У кримінально-правовій науці систематизації злочинів проти основ національної безпеки приділена недостатня увага, тому питання про місце в ній посягання на територіальну цілісність і недоторканність залишається дискусійним. Так, Н.О. Гурова та М.І. Мичко вважають, що цей злочин посягає на зовнішню безпеку України [3, с. 28]. В.О. Навроцький відносить його до злочинів, що посягають на військову безпеку, М.І. Хавронюк – до злочинів проти основ національної безпеки, що вчиняються у сфері державної безпеки та в політичній сфері, а М.Й. Коржанський – до злочинів, що посягають на державну безпеку [5, с. 91].

Отже, специфіка суспільних відносин, поставлених під охорону ст. 110 Кримінального кодексу України, не дозволяє стверджувати, що видовим об'єктом аналізованого злочину є тільки зовнішня або тільки внутрішня безпека, чи тільки основи національної безпеки у сфері державної безпеки, політичній, воєнній чи інших галузях. Навіть враховуючи необхідний ступінь умовності, окреслити сферу безпеки, яка була б проміжною ланкою між родовим об'єктом – основами національної безпеки, з одного боку, та основним безпосереднім об'єктом поруч з іншим безпосереднім об'єктом із р. І, з іншого боку, здається неможливим.

На користь цього твердження свідчать також визначені Законом України «Про основи національної безпеки України» сфери, в яких можуть виявитися загрози цілісності й недоторканності українській території, а саме: зовнішньополітична і внутрішньополітична сфери, воєнна сфера та сфера безпеки державного кордону, а також сфера державної безпеки загалом [3, с. 45].

З огляду на вищезазначене, вважаю, що видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 110 КК України, є суспільні відносини, що забезпечують основи суверенітету українського народу (основи народного суверенітету). Розташування поруч ст. ст. 109 і 110 Кримінального кодексу України, єдина природа охоронюваних ними відносин і подібність нормативної конструкції дозволяють стверджувати, що основи народного суверенітету в Україні охороняються саме цими статтями Закону. Ці дві статті, які відкривають Особливу частину КК України, забезпечують дотримання положень, передбачених ст. ст. 5 і 73 Конституції України, які в сукупності й становлять основні правові засади народного суверенітету: 1) носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ, який здійснює цю владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування; 2) право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами; 3) виключно всеукраїнським референдумом вирішується питання про зміну території України [1].

Згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 6-рп/2005 від 5 жовтня 2005 р., положення «носієм суверенітету <...> є народ» варто розуміти так, що влада народу є первинною, єдиною і невідчужуваною та здійснюється народом шляхом вільного волевиявлення через вибори, референдум, інші форми безпосередньої демократії порядком, визначеним Конституцією та законами України, через органи державної влади й органи

місцевого самоврядування, сформовані відповідно до Конституції та законів України. Результати народного волевиявлення у визначених Конституцією та законами України формах безпосередньої демократії є обов'язковими [3].

Спрямованість на охорону основ народного суверенітету зумовлює сумісне розташування в Кримінальному кодексі України статей, присвячених охороні конституційного ладу, державної влади та цілісності, недоторканності території України. Аналіз кримінального законодавства закордонних країн свідчить про те, що в більшості з них зазначені цінності взагалі перебувають під охороною тієї самої статті.

Суб'єкт злочину – загальний. Якщо ж цей злочин вчинюється представником влади, це є кваліфікуючою ознакою складу злочину і потребує кваліфікації дій винної особи за ч. 2 ст. 110 Кримінального кодексу України.

Службовими є особи, які постійно чи тимчасово здійснюють функції представників влади, а також обіймають постійно чи тимчасово на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або виконують такі обов'язки за спеціальним повноваженням [2].

Під час вирішення питання про обов'язкові ознаки суб'єктивної сторони основного складу злочину, передбаченого ст. 110 КК України, насамперед варто виходити з того, що в ч. 1 цієї статті буквально вказано на

умисний характер дій, учинюваних у першій та другій формі (тобто «дій, вчинених з метою <...>»), а також на їхню мету – зміну меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України. Отже, теоретичного вирішення потребують питання про форму вини щодо третьої («публічні заклики») та четвертої («розповсюдження матеріалів») форм учинення злочину, а також чи є обов'язковою для них зазначена мета, питання про кримінально-правове значення мотиву й емоційного стану [4, с. 80]. Крім того, для правильного застосування ст. 110 Кримінального кодексу України важливим є теоретичне висвітлення змісту суб'єктивної сторони злочину стосовно кожної форми його вчинення.

Висновки. У підсумку варто зазначити, що законодавчого визначення термінів «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» немає. Недоторканність зумовлює насамперед заборону будь-якого посягання однієї держави на територію іншої. Цілісність означає неприпустимість насильницького розчленування території або захоплення та відторгнення (анексії) її частини.

У свою чергу, принцип територіальної цілісності держави є засобом урегулювання міждержавних суперечностей, суб'єктами яких є держави, що змагаються за право здійснення суверенітету на окремій території. У врегулюванні таких суперечностей принцип національного самовизначення взагалі не зачіпається і не фігурує.

Анотація

У статті звертається увага на проблеми кваліфікації злочинів проти територіальної цінності та недоторканності як протиправних діянь, що посягають на основи національної безпеки. Особливу позицію має судова практика щодо доцільності використання положень статті 110 Кримінального кодексу України, яка набирає значущості у зв'язку із провадженням у державі анти-терористичної операції та необхідністю забезпечення внутрішньої та зовнішньої захищеності країни загалом.

Ключові слова: територіальна цілісність, територіальна недоторканність, державний кордон, національна безпека.

Анотація

В статті обращено внимание на проблемы квалификации преступлений против территориальной ценности и неприкосновенности как противоправных деяний, которые посягают на основы национальной безопасности. Особую позицию занимает судебная практика относительно целесообразности использования положений статьи 110 Криминального кодекса Украины, которая приобретает значимость в связи с проведением в государстве антитеррористической операции и необходимостью обеспечения внутренней и внешней защищенности страны в целом.

Ключевые слова: территориальная целостность, территориальная неприкосновенность, государственная граница, национальная безопасность.

Topchiy V.V. Problems of qualification of crimes against territorial integrity and disturbances: practical aspects

Summary

In the article attention applies on the problems of qualification of crimes against a territorial value and inviolability as illegal acts which trench upon bases of national safety. The special position is occupied by judicial practice in relation to expedience of the use of positions of the article 110 of the Criminal code of Ukraine, which collects meaningfulness in connection with realization in the state of anti-terror operation, and origin of necessity of providing of internal and external protected of country on the whole.

Key words: territorial integrity, territorial inviolability, state boundary, national safety.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Про офіційне тлумачення положень ч. ч. 2, 3, 4 ст. 5 Конституції України (справа про здійснення влади народом): рішення Конституційного Суду України від 16 квітня 2008 р. № 6-рп/2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-08>.
4. Бантишев О.Ф., Шмара О.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти основ національної безпеки України (проблеми кваліфікації): моногр. 3 вид., перероб. та доп. Луганськ: ТОВ «Віртуальна реальність», 2014. 198 с.
5. Зоренко Д.С. Щодо вживання понять «територіальна цілісність» та «територіальна недоторканність» у назві ст. 110 Кримінального кодексу України. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 2. 65 с.
6. Мошняга Л.В. Кримінальна відповідальність за злочини проти конституційних основ національної безпеки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; ХНУВС. Х., 2016. 226 с.
7. Рубашенко М.А. Кримінальна відповідальність за посягання на територіальну цілісність і недоторканність України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право»; Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 20 с.